

A költészetnek, mondhatnám így is: a versnek és a versírásnak, a költők, közöttük klasszikus és modern magyar költők meggyőződése szerint, az emberi lélek, az emberi közösség és mindezeket túl a történelem, sőt a világmindenség rendjének alakításán, mi több, létrehozásán kell munkálkodnia. A magyar „ars poetica”-hagyomány igen sok képviselőjét idézhetném fel, megelégszem most József Attila nemegyszer citált axiómájával; ez az Irodalom és szocializmus című, Művészetbölcseleti alapelemek alcímű, 1930-ban tartott előadásában található. Nos, a költő itt a következőket jelenti ki: „szükséges, hogy vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye”. Valójában minden magyar költő, ha csak huszadik századi irodalmunkra gondolok, Ady Endrétől és Babits Mihálytól Illyés Gyuláig és Radnóti Miklósig, Weöres Sándortól és Pilinszky Jánostól Nagy Lászlóig és Juhász Ferencig, a költészetnek ezt a transzcendenciáját vallotta, és természetesen ennek az egyszerre régi és modern meggyőződésnek a nyomán végezte munkáját Nemes Nagy Ágnes is.

Nem egy alkalommal beszélt arról, hogy a világban a költészetnek kell(ene) értelmes szellemi és erkölcsi rendet teremtenie, következésképp az ő nem egyszer méltott intellektualizmusa nem bölcseleti eszmék megszólaltatását jelenti, nem gondolati kategóriák kialakítására törekszik, hanem állandó eszmélkedésre, amelyet a személyiség benső világából érkező késztetések vagy éppen indulatok mozgatnak. Az ő verse nem pusztán gondolatokat közvetít, ez, mint mondta, az esszé feladata, hanem a gondolkodás szenvedélyét rögzíti képekbe, látomásokba és mítoszokba. Az intellektuális költészet feladatát az eszmélet képviselőjében látta, a fogalom József Attila-i értelmezésében, miként azt a neves költőtárs Eszmélet című versének elemzésében kifejtette.

Így kapott Nemes Nagy Ágnesnél a költői mesterség mintegy felfedező és értelmező szerepet. A költői megfogalmazás nála azoknak a rejtjeleknek a megfejtésével azonos, amelyeket a modern világ és az emberi lélek feltáratlan mélysége vagy éppen az ember és a kozmosz szembesítése kínál a kor gondolkodóinak. Titkok megfejtése, ismeretlen valóságok megnevezése: ennyi a mesterség. A bibliai mítosz szerint Ádám első dolga volt, hogy nevet adjon a paradicsom állatainak. Az értelem egyik legfőbb feladata mindig ez marad: nevet kell adni az ismeretlennek, el kell különíteni, a megismerés fényébe kell vonni a lét kusza ábráit, folytonosan változó és alakuló jelenségeit. A tudomány meghatározásokkal és képletekkel végzi el ezt a feladatot, a költészet képekkel, látomásokkal és mítoszokkal.

Nemes Nagy Ágnes tudatosan vállalta a költészetnek ezt a küldetését. Egyik nyilatkozatában így beszélt: „Ma nagyjából azt hisszük, hogy a költészet a tudatosítás egyik eszköze. Minduntalan a tudat homályos részeivel foglalkozunk, hogy megnevezhessük azt, ami eddig névtelen volt. Ez pedig nem könnyű dolog, sem költőnek, sem olvasónak. Hadd idézzem Rilket: >Határainkon megvetjük a lábunk, s a Névtelent magunkhoz tépjük át.< Legalább egy hajszállal szélesíteni az érzelmi megismerés körét: ezt véljük a költő feladatának.” Ezzel a feladattal birkóznak az ő versei is. Látszólagos elvontságukat az okozza, hogy eddig névtelen érzések, még inkább sejtések kifejezései. Az eddig meg nem nevezett és most versbe fogott mozzanatok viszont csupán érzelmi úton, a képzelet és a sejtések útján vehetők birtokba; azaz a versolvasó nem redukálhatja a művek struktúrájában munkáló élményt valamely szótári fogalomra. Ha azt akarnák közölni, hogy miféle emberi érzések vagy sejtelmek öltenek testet e versekben, nem válaszolhatnánk kész fogalmainkkal: az egész verset kellene válaszként elmondanunk.

Nemes Nagy Ágnes megnevezhetetlen sejtéseinket akarta az eszmélkedés értelmező rendjébe vonni. Talán nem lebecsülendő jellemvonása, hogy e hivatásra nem a választott próféta-önérzetével készült, hanem a gondolkodó ember kételyeivel. Az, hogy az emésztő küzdelmet mégis vállalta, arról árulkodott, hogy valamiképp a közhasznú eredményre is számot tartott. A mesterség nemcsak heroikus, egyszersmind pesszimista vállalkozás volt, nem értékek kivívásának lehetősége és esetleg drámája, hanem közhasznú eredmények megszerzésének eszköze is. Nemes Nagy Ágnes szembesítéssel palástolt, mégis nyilvánvaló közösségi hivatástudattal dolgozott. Műveitől erkölcsi hasznot várt, következésképp az ismeretlen megértésének igényét, a világosság és a rend vágyát, az igazság és az értelem eszményeit akarta közvetíteni. Noha tudta, hogy, miként ő maga mondta, „a vers hatása többnyire rejtettebb és hosszú távú, mint a retardált gyógyszereké”.

A jelenségek és tapasztalatok értelmezésének költői igénye általában a versformálás absztrakt módszerére utal. Így van ez Nemes Nagy Ágnes esetében is: ahogy elkerülte az életrajzi mondanivalót, az empirikus élményeket, úgy vetette el a leírást, a szemléletességre törekvő képalkotást. Módszere az absztrakció, vagyis nem a naturát követte, nem eseményekről számolt be, nem látványokat érzékeltetett. Metaforáinak komplex szerkezetében emberi állapotokat, gondolati felismeréseket vagy küzdelmeket akart érzékletessé tenni. Tapasztalásai és megfigyelései nem közvetlenül ömlöttek a versbe, hanem mintegy elraktározódtak az emlékezetben, s a mondanivaló (a költői üzenet) „hívására” álltak arra a helyre, amelyet a gondolat minél érzékibb megjelenítésének igénye számukra kijelölt. A valamikor látott és megőrzött jelenségek, mozzanatok, színek sorra elnyerték jelentésüket.

Nemes Nagy Ágnes költészetében igen nagy szerepe van az érzéki valóságnak, a megfigyelésnek, a konkrét dolgok láttatásának, ezek a konkrétumok azonban mindig valamilyen magasabb összefüggésrendszer részei lesznek, és a költői alkotásban alakot öltő szemlélet rendre eltávolodik a megfigyeléstől, a konkrétumok kutatásától. A konkrét élménytől és képstruktúráktól való eltávolodás oka a kifejezni akart lelkiállapot, a gondolat vagy az érzélem bonyolultsága. „A modern vers – mondta Nemes Nagy Ágnes egy nyilatkozatában – általában bonyolult, mert bonyolult dolgokat akar tisztázni. A mai költészet homálya voltaképpen világosság-igény.” E bonyolultság, pontosabban elvontság okozza azt, hogy a vers mindinkább elszakad a látványtól a látomás és a mítosz irányába. Nemes Nagy Ágnes versei látomásosak, a vizionárius elemek háttérben azonban ott vannak a megfigyelések, szervezetük a rendező-teremtő képzelet munkája nyomán születik. E képzelet olykor csak éppen átalakít, egy elemet mozgat meg, egy szint tesz fakóbbá vagy élénkebbé. A rajzból mégis rendkívüli evokatív erőt sugárzó szimbólum lesz. Ilyen például az Eszmélet pontosan szerkesztett virág-metaforája, a kiüresedő, sorvadó eszmélet eme döbbenetes ábrája. Máskor teljesen átforgatja, látomássá emeli a valóság elemeit, különösen a Napforduló verseiben, melyek mintegy külön kozmoszt, sajátos világot teremtenek: növényekkel, éggel, emberekkel.

A látomás arra való, hogy az elemek elrendezése, megtoldása vagy eddig ismeretlen távlatba állítása révén a költő névtelenül létező állapotokat vagy fogalmakat jeleníthessen meg, hozzon érzékletes közelbe. Ugyanezt a feladatot látja el a mítosz. A mítoszt mindig különös asszociációs mező veszi körül. Nemes Nagy Ágnes ezt az asszociációs lehetőséget használta ki, vagyis nemcsak a vers fogalmi és metaforikus rétegeinek, hanem a mítoszban rejlő hagyományos és közismert tartalmaknak is információs szerepet adott. Így sokkal bonyolultabb, rejtettebb mondanivalók voltak közölhetők, a mítosz asszociációs környezete felerősítette a vers információs és evokatív lehetőségeit. „A mítosz – hangzottatta maga a költő – énelőttem csak hangszekrénye a mai dallamnak. Régi tömlő új

borral. Asszociációink egyik rétege."

Nemes Nagy Ágnes mitikus költészete valójában a huszadik századi (modern) ember keserves tapasztalataival veszi fel a küzdelmet. Jellegetesen korunk beli személyes drámát élt át: az ember eltávolodását önmagától, világtól, elidegenülését eszményeitől, egyszersmind azt a küzdelmet, amelyet ezzel az idegenséggel folytat identitásának visszaszerzéséért. A magány, a szorongás, a létezés képtelenségének érzése okozzák a személyiség benső válságait. Az eszmények újjáépülése az értelem bizalma, a mesterség szikár erkölcsje alapozza meg és vezéri a küzdelmet: a küzdő ember győzelmeit.

Nemes Nagy Ágnes verseinek az ad különös értéket, hogy bennük mintegy e dráma katarziszát figyelhetjük meg. Az idegenség érzése, a kiűzöttség, az „idevetettség” szorongató bizonytalansága itt oldódik fel igazán. Mintha személyiség és sors, ember és kozmosz konfliktusa most rendeződne át valóban harmóniává. Nemes Nagy Ágnes korábban vállalások és elutasítások bonyolult ritmusában élt: hol idegennek érezte magát, hol illetékesnek, hol elfogadta az emberi állapot adottságait, hol föllázadt ellenük. Végül azonban feloldódtak tragikus konfliktusai, helyzetét és sorsát békével, méltósággal viselte el. Ezt a békét és méltóságot mindenekelőtt a munkának, a mesterségnek köszönhette.

A költészetnek tehát, amely egyszerre terhelte meg hatalmas felelősséggel, és adott nélkülözhetetlen támaszt ezeknek a terheknek az elviselésére. Egyszerre jelentett kötöttséget és szabadságot: az eszmélkedés küzdelmeinek folytonos terhét, és azt a hihetetlen biztonsgtudatot, amelyet e küzdelmekben megszerzett erkölcsi katharzis adott. Ennek a kettős érzésnek a költői metaforája az 1967-ben megjelent Napforduló című kötetben olvasható Madár című rövid, mindössze három strófába szedett tizenkét soros költemény. Metaforája a költői felelősségvállalásnak és az így megszerezhető katharzishoz, rövidebben szólva: metaforája magának a költészetnek.

A „madár” képzetének ősi és kiterjedt metaforikus jelentésköre van. A Jean Chevalier és Alain Gheerbrant által összeállított Dictionnaire des symboles című, 1969-ben Párizsban megjelent négykötetes gyűjtemény a régi keleti vallások mitológiájától kezdve a primitív kultúrák hiedelmein és az ezoterikus tradíciókon keresztül a nyugati irodalomig bezárólag ad képet a „madárnak” mint metaforának a jelentésváltozatairól, ezek árnyalatairól. A „madár” ezek szerint minden kultúrában és hagyományban a transzcendenciával kapcsolatba kerülő emberi lélekre és alkotó szellemre (ezen belül a költészetre) utal. Hans Biedermann magyarul is közreadott 1969-es Szimbólumlexikon című munkájában ugyancsak arról olvashatunk, hogy a „madár” az emberi lélek vagy éppen az angyalok jelképeként kapott igen kiterjedt szerepet hosszú évezredek mitológiájában, irodalmában és művészetében.

Nemes Nagy Ágnes „madara”, ezt a költemény személyessége félreérthetetlenül jelzi, az alkotó tehetség, azaz a költészet szimbóluma. Ennek a jelképnek mitikus, egyszersmind drámai karaktere van, minthogy az alkotó szellem nem csupán áldást, hanem sokszor elviselhetetlennek tetsző terhet is jelent. „Egy madár ül a vállamon – indul a vers szövege –, ki együtt született velem. / Már oly nagy, már olyan nehéz, / hogy minden léptem gyötrelmem.” Az alkotó szellem, vagyis maga a költészet mind súlyosabb felelősséggel, következképp súlyos terhek viselésével, gyötrelmekkel jár együtt: „Súly, súly, súly rajtam, bénaság, / ellőkném, rámakaszodik, / mint egy tölgyfa a gyökerét, / vállamba vájja karmait.”

A vers belső drámaiságát a fokozódó lelki terhelés és gyötrelmem képei érzékeltetik, a költő személye ebben a folyamatban inkább passzív, valójában mindinkább kiszolgáltatott. Végül egy logikai paradoxonban oldja fel helyzetének drámai voltát, ez a paradoxon hordozza a katharzis mozzanatát: „Hallom, fülemnél ott dobog / irtózatos madár-szíve. / Ha elröpülne egy napon, / most már eldőlnék nélküle.” A „madár” metaforája arra utal, hogy a költészet iszonyú szellemi felelősséget és megterhelést, ugyanakkor megtartó és felszabadító erőt jelent: az élet és az alkotás egymást kölcsönösen feltételezi, és a költészet mítosza Nemes Nagy Ágnes sorsának végső értelmét adja. A költészet fogalma ebben a személyes és filozofikus értelmezésben kap hagyományos, ugyanakkor időszerű tartalmat – egy valójában költészet-ellenes és költészet-nélküli korban, amely mintha fokozatosan fosztaná meg szakrális küldetésétől a kultúrát. Éppen ez a megfosztottság, ez a kiüresedés igazolja azt, hogy az emberi lény számára, ha valóban emberi lény kíván maradni, a szakralitás nem nélkülözhető. Költészet és szakralitás nélkül ugyanis (hogy visszatérjek József Attilához) „meggörbül a világ gyémánttengelye”.

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Pomogáts Béla

Látó Szépirodalmi Folyóirat